

JAN LEŚNY (Poznań)

CERAMICZNY ZABYTEK EPIGRAFICZNY Z ODERCY

Fragment ceramiki z napisem wydobyty został w roku 1970 z warstwy kulturowej na stanowisku w Odercy. Inskrypcja, na którą składa się w sumie sześć stosunkowo dobrze czytelnych liter, wykonana została ostro zakończonym ryłcem. Cały napis, zdradzający bardzo pewną rękę, jak świadczą o tym kształtne graficznie, pisane majuskułą litery, wykonano na częściowo mokrym jeszcze naczyniu w górnej — najmniej narażonej na zatarcie — partii brzuśca¹, po uprzednim nałożeniu elementów zdobniczych. Napis wkomponowano w niewielką — w pewnych partiach wolną od motywów zdobniczych przesterzeń — pomiędzy biegnącą na szyjce pojedynczą linią falistą a pasem poziomych i pionowych linii, jakimi pokryty był brzusiec naczynia. Miejsce pod napis zostało przypuszczalnie przygotowane przez zatarcie pierwotnych motywów zdobniczych w postaci poziomych linii i przez wyrównanie całej powierzchni. Świadczą o tym nikle, słabo widoczne ryty w obrębie samego napisu, mniej wyraźne od tych, jakie spotykamy w ich sąsiedztwie, a będące częściowo ich kontynuacją. Zatem przypuszczalnie motywy zdobnicze i sam napis wykonały dwie różne osoby. Dowodziłby tego również fakt odmienności ryłców, jakimi posługiwano się przy wykonywaniu napisu i ozdób².

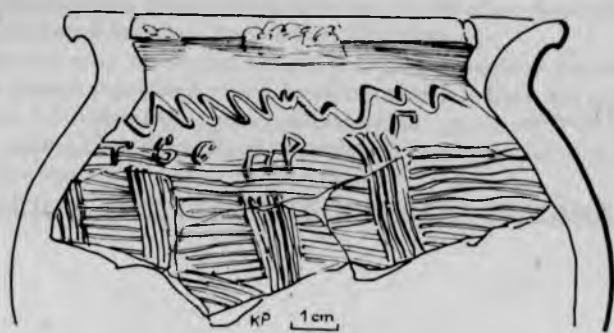
Na zachowanym fragmencie naczynia widoczne są w pierwszym członie następujące litery greckie (od lewej ku prawej): „T” (tau), „E” (epsilon), „Σ” (sigma), „Π” (pi), „P” (rho), które wypisane zostały majuskułą w jednej linii poziomej. Mniej prawdopodobne wydaje się, aby drugą z kolei literę, leżącą między „T” a „Σ”, czytać jako „Θ” (thēta), brak bowiem po temu odpowiednich analogii morfologicznych w znanych zabytkach epigraficznych.

W pewnym oddaleniu od głównego zapisu i na nieco wyższym poziomie znajduje się oddzielony pasem pionowych linii zdobniczych, znak przypominający grecką literę „Γ” (gamma), lekko odchylony od osi pionowej.

Napis głównego członu, jeśli wziąć pod uwagę symetrię rozmieszczenia liter, można podzielić na dwie niejako części. Część pierwszą tworzą trzy początkowe litery „T”, „E”, „Σ”, a drugą pozostałe: „Π”, „P”. Oddzielenie tych dwóch

¹ Jeśli chodzi o analogie występowania inskrypcji na naczyniach wczesnośrednio-wiecznych zob. E. Popescu 1976, zabytki nr 126, 127, 150, 260 i n.

² O znanych w tym kręgu ryłkach z IX - XI w. zob. П. Георгиев, 1980, s. 43 - 50.

Fragment naczynia z napisem
Fragment de vase avec l'inscription

członów od siebie nie jest może przypadkowe, każdy bowiem z nich, a niezależnie również występująca osobno litera „Γ”, może mieć osobny sens znaczeniowy. I wówczas mielibyśmy do czynienia z typowym skróceniem epigraficznym.

Wobec niewielkiej liczby zachowanych liter, przy jednoczesnym braku pewności czy w istocie zachowała się cała inskrypcja, rozszyfrowanie treści nasuwa szereg wątpliwości. Cała sprawa jest o tyle też trudna, że dotąd nie dysponujemy większą liczbą podobnych zabytków, a przynajmniej nie zostały one z obszarów Półwyspu Bałkańskiego w całości zinwentaryzowane i opublikowane³. Jedną z przesłanek, świadczących, iż napis w zachowanej postaci może uchodzić za kompletny, jest wystąpienie początkowej litery „Τ” i całego głównego członu inskrypcji w kładce ograniczonej linią pionowych równoległych kresek zdobniczych naczynia. Nie jest to jednak dowód w pełni przekonujący.

Analizę wypada zacząć od najwyraźniej rysującego się członu drugiego w napisie głównym, czyli liter „Π” i „Ρ”. W rachubę może tu wchodzić kilka możliwości jego rozumienia: Π[ατήρ]Ρ (pol. ojciec), Π[έτρ]Ρ[ος] (pol. Piotr), ΠΡ[εσβύτερος] (pol. wikariusz), Π[αυτοκράτωρ]Ρ (pol. wszechmocny, wszechwładca) itp. Na podstawie nielicznych analogii, jeśliby przyjąć pierwszą bądź ostatnią możliwość, w członie poprzedzającym należałoby spodziewać się zapisu „Θεός” (pol. Bóg) lub „Χριστός” (pol. Chrystus), a więc typowe brachygraficzne „nomina sacra”, co nie może jednak wchodzić w rachubę. Raczej więc trzy początkowe litery stanowią zapis jakiegoś słowa, np. podanych w odpowiednich formach [μάρ] Τ[υρ]ΕΣ (pol. męczennicy) czy [πα]Τ[έρ]ΕΣ (pol. ojcowie) itp. lub też są to imiona osobowe np. Τ[ιμόθ]Ε[ο]Σ albo Τ[άσ]Ε[το] Σ. W grę w ostatnim wypadku musiałyby wchodzić stosunkowo nieliczne imiona, w których sufiksie występuje „sigma”, a nie „ēta”. Przyjmując taką interpretację, zgodnie z którą początkowe litery (Τ, Ε, Σ) są zapisem imie-

³ Korzystny wyjątek stanowią pod tym względem obszary dzisiejszej Rumunii, por. E. Popescu 1976, a w pewnym sensie (ale tylko dla okresu VII - X w.) również Bułgarii, zob. Л. Дончева-Петкова 1980; Бешевлиев 1979.

nia, w drugim członie liter (Π, Ρ) należałoby domyślać się ewentualnej funkcji teje osoby. Najbardziej prawdopodobne wydaje się łączenie jej z prezbiterem, na co posiadamy analogie na fragmencie inskrypcji z X w. znalezionej w rumuńskiej miejscowości Murfatlar koło Konstancy⁴, a więc w niedalekim sąsiedztwie Odercy. Na odkrytym tu naczyniu występuje bowiem imię niejakiego Józefa i jego funkcja „prezbiter”.

Co do występującej osobno domniemanej litery „Γ” snuć można różne przypuszczenia. Mogła to być w ogóle pierwsza litera całej inskrypcji, którą osoba wykonująca zapis zamierzała pierwotnie wkomponować w to właśnie miejsce. Na przeszkodzie mogły stanąć motywy zdobnicze w postaci wyjątkowo głęboko rytych kresek zdobniczych. Może też ona oznaczać po prostu cyfrę „3”. Porównanie tej litery z pozostałymi nasuwa jeszcze jedno przypuszczenie. Widać bowiem, że jej wpis dokonano odmiennym rylcem, bardziej tęnym, który nie pozostawił po sobie charakterystycznej dla pozostałych liter głębokiej rysy. Wpis litery „Γ” mógł zatem wyjść spod innej ręki, niewykluczone że samego garncarza i może ona uchodzić za rodzaj znaku symbolicznego, jakich sporo spotykamy na naczyniach tego kręgu⁵. Zbieżność więc jej kształtu z literą alfabetu greckiego byłaby wtedy całkiem przypadkowa.

Niewielka liczba liter utrudnia również poważnie analizę paleograficzną. Dysponujemy bowiem literami mało charakterystycznymi, których morfologia w okresie średniowiecza ulegała niewielkim jedynie zmianom i to zmianom bardziej nadającym się do odtworzenia na pergaminie niż w zapisach epigraficznych. Pierwsze litery zapisu (Τ, Ε, Σ) spotykamy w tej formie w zasadzie od VIII do XV w. Kolejne (Π, Ρ) mogłyby w zasadzie mieścić się w granicach między X a XII w., ale równocześnie zbliżoną ich morfologię spotykamy na zabytkach z w. XIV zarówno greckich jak też cyrylickich⁶. Ścisłej chronologii należy w tej sytuacji oczekiwać od archeologów.

Grecko-językowa forma zapisu wskazywałaby, że zabytek ten mógł powstać gdzieś między schyłkiem X w. a drugą połową XII w., kiedy szeroko rozumiane obszary wokół dzisiejszego Odercy (północno-wschodnia Bułgaria) zostały podbite przez Bizancjum i weszły w obręb ukształtowanej ostatecznie za panowania Bazylego II Bułgarobójcy (lata 976 - 1025) temy Paristrion⁷. W XI - XII w. struktura etniczna tych obszarów była niezwykle złożona co podkreślają współczesne źródła zarówno pisane (zwłaszcza Michał Attaliota), jak i materialne. Szczegółowa ich analiza przeprowadzona ostatnio przez Vasilkę Tăpkową-Zaimową oraz Ivana Božilova, wskazuje, że obok Słowian i Greków, zamieszkiwali ten rejon także Węgrzy, różne spokrewnione z sobą

⁴ E. Popescu 1976, nr. 203

⁵ Omówiła je ostatnio — w odniesieniu do ceramiki bułgarskiej Л. Дончева-Петкова 1977, s. 132 i n.; Л. Дончева-Петкова 1980, *passim*.

⁶ Bliższe omówienie tych kwestii: N. Moutsopoulos 1975, s. 53 - 105; Г. Томовић 1974, s. 12 - 28. Ważny aspekt morfologii pisma pomija niestety N. Malingoudis 1979.

⁷ Sprawy te omawiają szczegółowo: В. Тъпкова-Займова 1976; И. Божилов 1979.

ludy tureckie i tzw. Włachowie⁸. W okresie X - XII w. zarysowuje się tu jednak wyraźna przede wszystkim dwujęzyczność (Bułgarzy i Grecy), choć niekiedy mówi się nawet o ponownej greczyzacji obszarów nad dolnym Dunajem⁹.

LITERATURA

- Бешевлиев В. 1979, *Първобългарски надписи*, София.
- Божилев И. 1979, *Анонимът на Хазе. България и Византия на Долни Дунав в края на X век*, София.
- Дончева-Петкова Л. 1977, *Българска битова керамика*, София.
- 1980, *Знаци върху археологически паметници от средновековна България VII - X век*, София.
- Георгиев П. 1980, *Старобългарски писала от Плиска и Преслав*, Археология XXII/3, s. 43 - 50.
- Литаврин Г. Г. 1960, *България и Византия в XI - XII вв.*, Москва.
- Malingoudis Ph. 1979, *Die mittelalterlichen kyrillischen Inschriften der Balmus-Halbinsel. Teil I: Die bulgarischen Inschriften*, Thessaloniki.
- Moutsopoulos N. 1975, *La morphologie des inscriptions byzantines et post-byzantines de Grèce*, Cyrillomethodianum III, s. 53 - 105.
- Popescu E. 1976, *Inscriptiile grecesti si latine din secolele IV - XIII descoperite in Romania*, Bucuresti.
- Томовић Г. 1974, *Морфологија ћириличких написа на Балкану*, Београд.
- Тъпкова-Займова В. 1976, *Долни Дунав — гранична зона на византийския запад. Към историята на северните и североизточните български земи, края на X - XII в.*, София.
- 1978, *Турские кочевники, византийская администрация и местное население на Нижнем Дунае (XI - XII вв)*, в: *Восточная Европа в древности и средневековье. Сборник статей*, Москва, s. 67 - 73.

ANNEXE

LE MONUMENT CÉRAMIQUE ÉPIGRAPHIQUE DE ODERCY

par

JAN LEŚNY (Poznań)

Résumé

Parmi les fragments de poterie à Oudercy on a trouvé un sur lequel était gravée une inscription en langue grecque. L'auteur analyse cette inscription en donnant de différentes possibilités de la déchiffrer. L'analyse paléographique indique des cadres assez vastes de son origine (la fin du Xe jusqu'à la moitié du XIIe siècle).

⁸ Niezależnie od prac cytowanych wyżej w przypisie 7 por. też: В. Тъпкова-Займова, 1978, s. 67 - 73.

⁹ Zob. Г. Г. Литаврин 1960, zwłaszcza s. 351 i n.